

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Journal of Academic Language and Literature

PROF. DR. METİN AKAR'A ARMAĞAN

(Cilt/Volume: 5, Sayı/Issue: 4, Aralık/December 2021)

Mehmet SÜMER

Dr. Öğr. Üyesi, Adıyaman Üniversitesi
msumer@adiyaman.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-3948-7333>

Osmanlı Modernleşmesini Hayvanlar Üzerinden Okumak: Abdullah Cevdet'in İstanbul'da Köpekler Risalesi

*Reading the Ottoman Modernization Over the Animals:
Abdullah Cevdet's Booklet "Dogs in Istanbul"*

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 20.09.2021

Kabul Tarihi/Accepted: 29.10.2021

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2021

Atıf/Citation

SÜMER, M. (2021). Osmanlı Modernleşmesini Hayvanlar Üzerinden Okumak: Abdullah Cevdet'in *İstanbul'da Köpekler Risalesi*. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 5(4), 2628-2652.

<https://doi.org/10.34083/akaded.997409>

SÜMER, M. (2021). Reading the Ottoman Modernization Over the Animals: Abdullah Cevdet's Booklet *Dogs in Istanbul*. *Journal of Academic Language and Literature*, 5(4), 2628-2652.

<https://doi.org/10.34083/akaded.997409>

Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.

This article was checked by iThenticate.

Öz

Osmanlı modernleşme tarihi içinde sokak köpeklerinin tartışmalı bir yeri olmuştur. Tanzimat'tan beri hemen her konuda yaşanan geleneksel ve modern ikiliği sokak köpeklerinin durumuyla ilgili olarak da yaşanmış ve bu konu çeşitli aydınlar arasında tartışılmıştır. Pek çok araştırmacının da vurguladığı gibi 19. yüzyıl boyunca İstanbul'un modern bir şehir hüviyetine kavuşturulmasının önünde engel olarak görülen sokak köpekleri bu yüzyıldan itibaren kitlesel olarak ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Halkın ve bir kısım aydınların itirazlarına rağmen bu sürecin Osmanlı modernleşmesinin gidişiyle de paralel biçimde çatışmalı olarak ilerlediği görülür. Sayıları seksen bini bulan köpeklerin sokaklardaki varlığına karşı çeşitli operasyonlardan sonra gelen son ve asıl büyük darbe 1910 köpek itlafıdır. Bu operasyondan çok az önce Batıcı görüşleriyle tanınan Abdullah Cevdet'in yayımladığı *İstanbul'da Köpekler* risalesi bir bakıma köpeklerin varlığını şehrin modernleşmesi önünde engel görenlerin sözcüsü mahiyetindedir. Bu risalede Abdullah Cevdet sokak köpeklerini gelişmemiş hurafeci zihniyetle ilişkilendirir ve onların sokaklarda yarattığı kirliliği bir bakıma geleneğin toplumsal hayatta yarattığı sorunların somut göstergesi olarak yorumlar. Abdullah Cevdet'in *İstanbul'da Köpekler* risalesindeki görüşlerini değerlendiren bu makale, aynı zamanda Osmanlı modernleşmesini hayvanlar üzerinden okumaya çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Abdullah Cevdet, köpekler, modernleşme, hayvanlar

Abstract

Street dogs of Istanbul had a controversial place in the Ottoman modernization history. The duality of traditional and modern which was in every subject, was also lived on the situation of street dogs, and this subject was disputed between some intellectuals. As it emphasized by many researchers, street dogs were tried to be exterminated systematically through 19th century since they were seen as an obstacle in front of making Istanbul a modern city. In spite of objections of people and some intellectuals, this process proceeded conflictly and parallel with the course of Ottoman modernization. After some operations against the street dogs whose number arises to eighty thousand, the last and most fatal crush was the dog extermination of 1910. A booklet by Abdullah Cevdet, who is known with his Westernist ideas, İstanbul'da Köpekler [Dogs in Istanbul] which was published shortly before this operation, is in a sense a speaker of those who saw dogs as an obstacle in modernization of the city. In this booklet, Abdullah Cevdet associates dogs with an unimproved superstitious mind and interprets the pollution that dogs produced in a sense as the indicator of tangible problems produced by tradition in social life. This paper which discusses the ideas of Abdullah Cevdet in his booklet İstanbul'da Köpekler, also tries to read the Ottoman modernization process over the animals.

Keywords: Abdullah Cevdet, dogs, modernization, animals

Giriş

Son dönem Osmanlı siyasal ve entelektüel dünyasının dikkate değer simalarından biri olan Abdullah Cevdet, literatüre Batıcılık olarak girmiş fikir akımının da en tipik bir temsilcisidir. Temelde Osmanlı Devleti'nin gerilemesini ilkin askerî, daha sonra idari, hukuki ve iktisadi sebeplerde arayan ve bütün bu hususlarda Batı'yı örnek almak gerektiğini öne süren Batıcılık hareketi özellikle II. Abdülhamid devrinde, bu kurumsal dönüşümden çok bilimin gelişmesi üzerine odaklanacaktır. Batıcılığı, Batı'nın tekniğini, idari sistemini ve bilhassa askerî teşkilatını ve eğitimini alma şeklinde anlayan sultan, Harbiye, Mülkiye ve Askerî Tıbbiye'nin programlarını geliştirmiş, bu okullarda bilgili bir kuşak yetişmesini sağlamıştır. Her üç kuruluşun öğrencileri ders programları icabı 19. yüzyıl müspet bilimlerinin Batı'nın esas güç kaynağını oluşturduğunu görüyorlardı. Böylece Batı'yı Batı'da geliştirilen müspet bilimle bir tutan bir kuşak yetişti. Bu kuşak Batı'yı, aynı zamanda güçlü olmaya prim veren bir uygarlık olarak görmeye başladı (Mardin, 2017, s. 15).

Bu dönemde Askerî Tıbbiye'de yetişmiş bir aydın olan Abdullah Cevdet, diğerlerinden farklı olarak Batı'nın parça parça değil, ancak toptan alınması hâlinde Osmanlı Devleti'nin modernleşebileceğini öne sürüyordu. Bu nedenle, bilim ve felsefeden, gündelik yaşamdaki alışkanlıklardan şehir hayatının tanzimine kadar hemen her konuda Batı'yı örnek almak gerektiğini ve bu şekilde bütünsel bir dönüşümle medeni uluslar seviyesine çıkılabileceğini düşünüyordu. Literatürde Batıcılık denilince de Batı'nın yalnız bilim ve teknolojisini almak gerektiğini öne sürenlerin aksine daha çok bu şekilde Batı'yı her yönden izlemek gerektiğini öne sürenler anlaşılır ve Abdullah Cevdet bu kişiler arasında bazı radikal ve aykırı fikirleriyle özel bir yerde durur. Batı'nın gelişmişlik, ilim, kuvvet ve refah demek olduğuna inanan Abdullah Cevdet, düşmanlığın Batı'ya değil, Osmanlı'yı geri bıraktıran maddi ve manevi sebeplere gösterilmesi gerektiğini savunur. Öyle ki Batı'nın Doğu ülkelerinde işledikleri zulümler bile onun Batı karşısındaki tutumunu değiştirmeye yetmez. Ne Balkan Harbi'nin Osmanlılar arasında yarattığı kırgınlık, ne 1905'te Fas'ın uğradığı felaketler, ne de Rusya Müslümanlarının Rusya'dan gördüğü zulümler onun Batı karşısındaki konumunu değiştirmeye yetiyordu. Ona göre "Müslümanların zulüm ve hakaret görmesi Müslüman olduklarından değil cahil ve tembel olmalarındandır" (Mardin, 1999, s. 233-234; İctihad, 1905, s. 9-10). Reel politikadaki bu haksızlıklar ve Batı'nın Asya halklarına karşı giriştiği sömürgecilik faaliyetleri onun Batı'ya olan sevgisini sarsmaz. Çünkü Abdullah Cevdet'e göre "Avrupa bizim hocamızdır. Avrupa'ya muhabbet etmek ilm-ü-terakkiye, maddî ve ma'nevî kuvvete muhabbet etmektir" (Hanioğlu, ty., s. 357-358). Bu nedenle Osmanlı'ya düşen rolün "Avrupa'nın çalışkan ve şükürgüzâr bir şakirdi olmak" olduğunu söyleyen Abdullah Cevdet'e göre "bir ikinci medeniyet yoktur. Medeniyet, Avrupa medeniyetidir. Bunu gülüyle, dikeniyile isticnas etmeye mecburuz" (Hanioğlu,

ty., s. 357-358). Böylece Abdullah Cevdet, İmparatorluğun Batılılaşması gereğine işaret eden pek çok Osmanlı aydınından farklı olarak yalnızca Avrupa tekniğinin uygulanmasıyla Osmanlı'nın Batılılaşamayacağını, bunun yanında kültürel olarak da Avrupalılaşmak gerektiğini ileri sürer (Hanioglu, ty., s. 360).

Abdullah Cevdet'in bu bütüncül Batılılaşma düşüncesi, onun dinden edebiyata, eğitimden sosyolojiye ve psikolojiye kadar uzanan geniş ilgi alanları içinde hep Batılı örneklerin esas alınması gerektiği şeklinde bir ilkeyle hareket etmesini doğurmuştur. Bu geniş ilgi alanına gündelik hayatla ilgili bazı sorunların da dahil olduğu görülür. Bunlardan birisi de 19. yüzyıl boyunca değişik zamanlarda gündeme gelen İstanbul'daki sokak köpeklerinin durumudur. Abdullah Cevdet, sokak köpeklerinin İstanbul'da yarattığı sorunları modernleşme çerçevesinde düşünmekte ve şehir hayatının da Batılı örneklerle uygun olması gerektiğini savunmaktadır. Bu maksatla 19. yüzyılda defalarca gündeme gelmekle beraber bir türlü kalıcı bir çözüme kavuşturulamayan İstanbul'daki sokak köpeklerinin durumu 20. yüzyılın başında bir daha gündeme gelince bu konuyla ilgili görüşlerini ayrıntılı olarak yazmıştır. Sürgünde bulunduğu Kahire'de yazıp İctihad matbaasında bastırduğu *İstanbul'da Köpekler* adlı risalesinde Abdullah Cevdet konuya genel Batıcı fikirleri çerçevesinde yaklaşır.

Bu makalede Abdullah Cevdet'in her alanda bütüncül Batılılaşma düşüncesinin bir tezahürü olarak İstanbul'un Batılı başkentlerine benzemesinin önünde bir engel olarak gördüğü sokak köpekleriyle ilgili önerileri *İstanbul'da Köpekler* adlı risalesi üzerinden tartışılacaktır. Böylece temelde Abdullah Cevdet'in görüşleri odağa alınmakla beraber daha geniş bir çerçevede Osmanlı modernleşme sürecinde hayvanların konumu değerlendirilmeye çalışılacaktır.

İstanbul'da Sokak Köpekleri

Sokak hayvanları Osmanlı günlük hayatının çok önemli bir parçası olarak daima var olmuştur. İstanbul'u ziyaret eden Batılı seyyahların ilk dikkatini çeken hususlardan biri sokak hayvanları, bilhassa köpeklerdir.¹ Osmanlı İstanbul'uyla ilgili çok önemli seyahatnamelerden biri olan Busbecq'in (1522-1592) *Türk Mektupları*'nda Türklerin hayvanlara düşkünlüğünden, kedileri özel olarak sevdiklerinden söz edildikten sonra şöyle denilir: "Köpekler ise umuma aittir ve sahipleri yoktur. Herhangi bir belirli evi değil de yaşadıkları mahalleyi beklerler ve sokağa atılan süprüntülerle beslenirler. Köpekler için böyle hissetmelerine rağmen, civarda yavrulanmış bir köpek varsa ona yemek artıkları, kemik ve ekmek taşırlar. Bunu sevap sayarlar" (Busbecq, 2019, s. 124).

Bir başka örnek de 1874 yılında İstanbul'u ziyaret eden İtalyan yazar Edmondo de Amicis'in *İstanbul* kitabıdır. Bu kitap, hem İstanbul'un 19. yüzyıldaki hâli hakkında bilgiler içermesi hem de o yılların önemli tartışma konularından olan sokak köpekleri

¹ Bu konuda değişik seyahatnamelerden örnekler için bkz. Danişmend, 1982, s. 180-197.

ile ilgili gözlemleri açısından ayrıca dikkate değerdir. Bu kitapta köpeklerin İstanbul sokaklarındaki hâlleri, farklı semtlerde gördükleri muamele ve bu muamelenin sebepleri ve sokak köpeklerinin nüfusu hakkında, yorumlarda bulunmaya yarayacak önemli bilgi ve gözlemler yer alır. Amicis'in şu cümleleri İstanbul'da sokak köpeklerinin her Batılı seyyah gibi onun da dikkatini çektiğini gösterir:

“İstanbul köpeği pek bol olan bir yerdir, herkes gelir gelmez farkına varır bunun. Köpekler şehrin, daha az kalabalık, ama birincisinden daha az garip olmayan ikinci halkını meydana getirir. Türklerin köpekleri ne kadar sevip koruduğunu bütün dünya bilir. Bunu Kur'an'ın hayvanlara karşı da olmasını emrettiği merhamet hissiyle mi, yoksa köpeklerin de, bazı kuşlar gibi, uğurlu olduğunu sandıkları için mi yaptıklarını anlayamadım; belki, Peygamber köpekleri sevdiği, belki, mukaddes tarihleri bu hayvanlardan bahsettiği, belki de, bazılarının iddia ettiği gibi, Fatih Sultan Mehmed'in Topkapı'da açılan gedikten, arkasında bir sürü erkânı harp köpekle beraber, şehre muzaffer girmesi yüzündendir. Şu bir vakiadır ki, bu hayvanları içten severler, birçok Türk beslenmeleri için kabarık meblağlar vasiyet eder” (Amicis, 1993, s. 116-118).

Yabancı seyyahların dahi dikkatini çekecek kadar nüfusları fazla olan köpekler, sokaklarda kendilerine göre bir yaşama düzeni oluşturmuştur. Modern zamanlara kadar düzenli bir belediye hizmetinin verilemediği İstanbul'da bir taraftan sokaklardaki çöpleri yiyerek sokakların temizliğine, diğer taraftan da geceleri mahallelerde dolaşan yabancıları korkutarak şehrin güvenliğine katkıda bulunmaktadır. Fakat şehrin nüfusu arttıkça, yabancı diplomatlar, seyyahlar, misyoner ve mülteciler gibi değişik sınıflardan insanlar İstanbul'a artan sayıda gelmeye başladıkça bu sokak köpeklerinin zamanla rahatsızlık yaratması kaçınılmaz olmuştur. Bu ve başka konulardan kaynaklanan rahatsızlıklar sonucu sokak köpeklerine karşı yöneticiler tarafından değişik zamanlarda ve farklı sebeplerle birtakım girişimlerde bulunulmuştur. İslam'ın hayat hakkının korunmasına yönelik emirlerinden dolayı bu girişimler, Osmanlı'nın son dönemlerine kadar öldürmek veya zehirlemek şeklinde değil de daha çok geri dönemeyecekleri yerlere sürgün etmek biçiminde olmuştur. Fakat çoğu zaman da bu sürgünler, köpeklerin ölümüyle neticelendiği veya zaten öyle olması arzulandığı için sonuç pek değişmemiştir. Hemen her seferinde de halk bu sürgünlerin ölümle neticeleneceğini bildiği ve masum bir cana kastetmenin dinen taşıdığı günahın büyüklüğüne inandıkları için bu sürgünlere karşı çıkmış ve genelde de köpeklerin hayatını kurtarmayı başarmıştır.

İstanbul sokak köpeklerine yönelik ilk tenkil hareketi I. Ahmed'in sadrazamlığını yapmış olan Nasuh Paşa (ö. 1614) zamanında gerçekleşmiştir. Tarihçi Naima, 17. yüzyılın başında Sultan I. Ahmed'in sadrazamı olan Nasuh Paşa'nın İstanbul sur içindeki köpekleri kayıklarla Üsküdar'a geçirip bıraktığını anlatır. Fakat Naima, Nasuh Paşa'nın azlini ve katlini anlatırken aktardığı bu olayı daha evvel görülmemiş

garip bir olay olarak sunar ve bunu daha çok Nasuh Paşa'nın tuhaf kişiliğinin bir tezahürü olarak gösterir (Sunar, 2015, s. 219).

Bundan sonra köpeklerle ilgili asıl kitlesel hareket II. Mahmud zamanında vuku bulmuştur. II. Mahmud zamanında sokak köpeklerinin bir İngiliz vatandaşını parçalaması üzerine İngiliz elçiliğiyle Osmanlı sarayı arasında diplomatik bir krize dönüşen köpekler konusu, sultanın bütün köpekleri kayıklarla bir adaya götürüp boşalttırması üzerine bu sefer sarayla halk arasında sorun olur. Böylece yüzyıllar boyunca hayvanlarla, bilhassa da sokak köpekleriyle aynı mekânı paylaşan Osmanlı vatandaşları sultanın geleneksel pek çok olguya gösterdiği "düşman"lığın bu sefer de hayatlarının bir parçası olan köpeklere yöneldiğini düşünerek şiddetli bir tepki göstermiş ve köpekler mecburen İstanbul'a geri getirilmiştir.

Sokak köpekleri konusu Abdülaziz döneminde yeniden gündeme gelmiş, hatta köpekler Marmara denizindeki ıssız bir adaya götürülmüştür. Fakat daha evvel II. Mahmud'un girişimini protesto ederek köpeklerin geri getirilmesini sağlayan halk bu sefer protesto etmekle bir başarı elde edemez. Ama çok geçmeden Çemberlitaş'tan Kumkapı ve Gedikpaşa'ya kadar uzanan büyük bir yangın, Allah'ın köpeklerin sürülmesine verdiği ceza olarak yorumlanır ve köpekler halkın yoğun baskısı altında geri getirilirler (Schick, 2010, s. 22-33). Bir vak'a da II. Abdülhamid döneminde Alman İmparatoru II. Wilhelm'in 1889'da İstanbul'a gerçekleştireceği ziyaret öncesi sokak köpeklerinin şehrin görüntüsünü bozdukları gerekçesiyle sürgün edilmeleri girişimidir. Fakat bu girişim, öncekilerden farklı olarak halkın muhalefeti sayesinde henüz uygulamaya konulmadan engellenmiştir (Sunar, 2015, s. 219).

Osmanlı döneminde sokak köpeklerine karşı girişilen son ve asıl büyük katliam ise 1910 yılında İttihad ve Terakki zamanında olmuştur. İstanbul'da öteden beri Batılı seyyah ve görevlilerin dikkatini çeken ve zaman zaman onları rahatsız eden köpeklerin nüfusu ve insanların şehir içindeki hareketliliği arttıkça köpekler Batı'yı görmüş bazı Osmanlı vatandaşlarını da rahatsız etmeye başlar. Aslında modern anlamda bir belediye hizmeti görmeyen, cadde ve sokakları düzenli bir şekilde temizlenemeyen ve aydınlatılmayan şehirde, köpekler çöpleri yiyerek temizlik ve yabancıları korkutarak güvenlik görevini görüyorlardı. Böylece şehir hayatı içerisinde kendilerine toplumca da kabul edilen bir yaşama alanı yaratmışlardı. Bir taraftan temizlik ve güvenlik hizmetlerine katkıları ve diğer taraftan inancın telkin ettiği merhamet hissi köpeklerin yüzyıllar boyunca insanlarla aynı mekânı paylaşmalarını sağlamıştır. Fakat Batılı fikirler güçlendikçe ve Batılı yaşama talep arttıkça İstanbul'da köpeklerin varlığı daha çok kişi tarafından şikâyet konusu olur. Bu şikâyetler ve şehrin modern bir kent görünümüne kavuşmasını isteyen idarecilerin arzuları köpeklerle insanlar arasındaki doğal mutabakatı bozmuştu. Tamamen Batıcı ve reformcu bir zihniyetle yönetimi ele geçiren İttihad ve Terakki Cemiyeti, Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden bir yıl sonra sokak köpeklerinin temizlenmesi kararını alır. Nitekim *Tanin* gazetesinde yer

alan 3 Nisan 1910 tarihli bir habere göre belediye ikinci başkanı Said Paşa'nın başkanlığında toplanan Cemiyet-i Umumiye-i Belediye "Dersaadet ve bilâd-ı selasede mevcut sokak köpeklerinin kaldırılması" kararını almıştır (Tanin, 1910, s. 3). Kuşkusuz bu kararın alınması sürecinde de birtakım kaygılar ve farklı görüşler vardır. Örneğin ilkin bir Fransız sanayiciyle anlaşılması, köpeklerin derilerinden ve kemiklerinden yararlanılması karşılığında belediyeye bir meblağ para teklif edilmiş fakat halkın galeyanına sebep olacağı korkusuyla bundan vazgeçilmiştir. Burada öne çıkan fikir, daha evvel yaşanmış tecrübeleri göz önünde tutarak halkı rahatsız etmeyecek bir çözüm bulmaktır. Bu da daha önceki örneklerde de uygulanan köpeklerin öldürülmesi yerine toplanarak şehirden uzak bir yere sürülmesi şeklinde gelişir. İlk karar köpeklerin toplatıldıktan sonra Topkapı tarafında kafeslere konulması biçimindedir. Bu operasyon için belediye 6000 lira ödenek ayırır ve köpekler 1910 Mayıs'ının sonunda toplatılarak Topkapı bölgesine taşınır. 23 Mayıs'ta kafesler artık daha fazla köpek alamaz hâle gelince Dahiliye Nezareti, Bahriye Nezareti'nden köpeklerin Sivriada'ya nakli için bir vapur ve mavnâ talep eder. 25 Mayıs'ta yapılan yazışmalar, kafeslerde daha fazla yer kalmadığı gibi köpeklerin de kafeslerinden kaçmaya başladıklarını belirtir. Diğer taraftan o civarda oturan ahali de köpeklerin havlamalarından rahatsızlık duymaya başlayınca köpeklerin acilen Sivriada'ya taşınması gerekir. 30 Mayıs'a kadar sorun çözülür ve köpekler adaya nakledilir (Gündoğdu, 2018, s. 10-11).

Adaya nakledilen yaklaşık 80 bin köpeğe –kaynaklar Sivriada'ya nakledilen hayvanların sayısını otuz bin ile seksen bin arasında değişen rakamlarla ifade etmektedir– ilk zamanlar yiyecek ve su vermek maksadıyla iki kişinin görevlendirildiği anlaşılmaktadır. Nitekim *Servet-i Fünun* dergisinde yayımlanan ve köpeklerin oradaki ilk günlerine dair önemli gözlemler içeren bir yazıdan bunu öğreniyoruz. Kapaktan S. Weinberg'e (1868-1954) ait Hayırsızada'daki² sürgün köpekleri gösteren bir fotoğrafla yayımlanan yazıda 1910'daki köpek sürgününe dair gözlemler yer alır. Gerçek kimliğini bilemediğimiz Karabatak müstearını kullanan yazarın "İstanbul'un Çar-pâ Menfileri Hayırsızada'da" başlıklı bu yazısında, yanında birileriyle (belki de fotoğrafçı Sigmund Weinberg ile) birlikte bir tekneyle adaya gidişi ve orada gördükleri anlatılır. O tarihte birkaç haftadan beri orada oldukları anlaşılan köpeklerin bir kısmı sıcaklığın etkisini azaltmak için suya girip çıkmakta, diğer bir kısmı kayaların gölgesinde yatmakta, diğerleri ise atılan yiyecekleri paylaşmaktadır. Yazarın gözlemlerinden öğrendiğimize göre görevlendirilmiş iki adam da gaz tenekesiyle kuyudan su çekerek köpeklere vermektedir. Yazarın "memur-ı kilâb" dediği bu kişiler köpeklere kuyudan su çekmekte ve ekmek vermektedir. Fakat yine de köpeklerin sıcaklığa dayanamadıkları, İstanbul tarafına mahzunane baktıkları görülür. Hatta bir tanesi gelen ziyaretçiler fotoğraf çekip kayıklarıyla ayrıldıktan sonra suya atlayarak onlara yetişmeye çalışır

² Sivriada'ya kayalık olduğu ve üzerinde ağaç yetişmediği için halk arasında "Hayırsızada" da denilmiştir.

ama yetişemeyince mecburen geri döner (Karabatak, 1326, s. 100-102). Ziyaretçilerin üzüntülü olmaktan ziyade alaycı yaklaştıkları köpeklerin gittikçe artan sıcaklığa, kokuya ve sineklere ne kadar dayanabildikleri ve onlara yiyecek ve su veren “memur-ı kilâb”ların da ne zamana kadar orada kaldıkları belli değildir. Çok geçmeden bu görevlilerin de adayı terk ettikleri anlaşılıyor. Nitekim adadaki köpeklerin vaziyetine dair başka gözlemler bir zaman sonra köpeklerin yiyecek ve içecek bulamayarak orada açlık ve susuzluk içinde uluya uluya öldüklerini anlatmaktadırlar. Daha da vahim olarak açıklarını bastıramayan hayvanlar daha sonra birbirini yemeye başlarlar. Çünkü et artıklarıyla beslenmeye alıştıkları için çoğu kendilerine atılan ekmeklere dokunmamış, hemcinslerini parçalamaya başlamıştır. Birçoğu ölen ve cesetleri güneşte iğrenç kokular yaratan köpekler adayı yaklaşılmaz hâle getirmiştir (Timur, 1993, s. 142). Bu hadise, yıllarca İstanbulluların hafızasından silinmediği gibi daha modern bir şehir olma arzusuyla sokak köpeklerine karşı girişilmiş bu hareket de en büyük köpek katliamı olarak tarihe geçmiştir.

Fakat bu büyük katliamdan sonra da köpeklerin aynı acımasız yöntemlerle toplatılmaya devam edildiği anlaşılmaktadır. Gerek 1912'den sonra belediye başkanlığı yapmış olan Cemil Topuzlu'nun anılarında anlattıkları, gerekse bazı yazarların devrin gazetelerinde yazdıkları bunu göstermektedir.³ Nitekim Tahirü'l-Mevlevi, 1914 yılında yazdığı bir yazıda, bu köpek toplama işinin daha sonra da devam ettiğini gösteren bilgiler vermektedir. Birkaç yıl evvel belediyenin bütün köpekleri toplatıp Sivriada'ya gönderdiğini hatırlatan Tahirü'l-Mevlevi, fakat nasılsa toplayıcıların kancasından kurtulan yahut arabalara yüklü kafeslerin aralığından fırlayan “bakiyyetü'l-eb'âd” bulunanlarla “nesl-i cedid” olarak türeyenlerin de sokak ortasında zehirletilip ortadan kaldırıldığını söyler. Hatta iş o raddeye varır ki bir köpeği öldürüp kuyruğunu vesika olarak belediyeye getirenlere beş kuruş ikramiye verilir. Öyle ki bu kuyruklar “birer yağlı kuyruk” hâline gelir ve bir kuyruğu birden fazla kişi belediyeye götürüp para alır. Fakat Tahirü'l-Mevlevi, bunun kulağına gelen bir söylenti olduğunu “günahı söyleyenler boynuna. Bizce karanlıktır” diyerek aktarır (Mevlevi, 1330, s. 69-70). Böylece aslında bir taraftan kamuoyunun köpeklere yapılanlara karşı duyduğu tepkiyi dile getiren bu cümleler, diğer taraftan da belediyenin artık köpekleri sürgün etmekle uğraşmak yerine zehirlenmeye de başladığını gösterir. Bütün bunlardan sokak köpekleri sorununun 1910'daki büyük sürgünden sonra da sürdüğünü ve belediyenin o tarihten sonra da köpekleri itlaf etmeye devam ettiğini anlıyoruz.

Hayvan Sorunu ve Modernleşme

³ Cemil Topuzlu, anılarında sokak köpeklerinin kendi döneminde de toplatılarak itlaf edilmeye devam edildiğini bildiren şu cümleleri kurmaktadır: “İlanı meşrutiyetten sonra İstanbul'daki köpeklerin büyük bir kısmı toplatılarak Marmara'daki Hayırsız Ada'ya gönderilmişti. Bununla beraber Şehreminliğe tayinim sıralarında otuz bine yakın köpek buldum. Bunları yavaş yavaş imha ettirdim” (Topuzlu, 2002, s. 124)

Modernite öncesi Batı ve elbette geleneksel Doğu düşüncesinin insanmerkezci olduğu doğru ise de insan-hayvan ilişkilerinde asıl kriz modernleşmeyle başlamıştır. Hayvanların yaşam alanlarından sürülmesi, devasa endüstriyel çiftlikler, deney hayvanları, sokak köpeklerinin toplu katliamı gibi gerçeklerin tamamı modernleşme sürecinin ürünleridir.

Bilim ilerledikçe insanın hayvanlara dair bilgisi de artmakta, fakat maalesef bu bilgi onları daha iyi anlamaya değil onlara daha fazla şiddet ve zulüm uygulamaya araç olmaktadır. Bu açıdan hayvanlara uygulananların son iki yüzyılda başka hiçbir yüzyılla kıyas edilemeyecek kadar korkunç olduğunu görürüz. Nitekim Derrida da hayvan katliamının son iki yüzyılda İncil'in veya Eski Yunan'ın hayvan kurbanlarının, yüz öküz kurban etmelerin, avlanmanın, balık tutmanın, evcilleştirmenin, eğitmenin veya geleneksel hayvan gücünü suistimal etme biçimlerinin çok ötesine geçtiğini söyler. Çünkü son iki yüzyılda hayvanlara yapılan geleneksel muamele zoolojik, etolojik, biyolojik ve genetik bilgi biçimlerinin birleşik gelişmeleriyle tersyüz edilmiş ve bütün bu gelişmeler onların varlıklarına müdahale etme tekniklerinin ayrılmaz parçası olmuştur. Bütün bunlar büyük sayılardaki hayvanları bir araya getiren ve geçmişte bilinmeyen çiftçilik yöntemleriyle, genetik deneylerle, hayvan eti tüketimi için üretilmesi denebilecek endüstrileşmeyle, büyük ölçekli yapay döllemeyle, genomların manipülasyonlarıyla hayvanların sadece tüketim için üretime ve aşırı üremeye (hormonlar, genetik melezleme, klonlama vs.) değil aynı zamanda diğer bütün nihai mamullere indirgenmesiyle gerçekleşti. Bunların hepsi de belirli bir varlığın, yani insanın hizmetinde ve varsayılan esenliği için gerçekleşti (Derrida, 2008, s. 25). Derrida, bunu bir "*soykırım*" olarak niteler. Fakat bu bildiğimiz tarzda bir soykırım değildir. Belirli türlerin yok edilmesi halen yapay, cehennem, hakikatte tükenmez bir hayatta kalma mücadelesinin düzenlenmesi ve suistimali ile ve önceki kuşakların canavarca diyecekleri, hayvanlara uygun bir hayatın her tür öngörülen normunun dışında koşullarda gerçekleşmektedir. Derrida bunu Yahudileri, Çingeneleri ve eşcinselleri gaz odalarına veya fırınlara atmak yerine doktorlar ve genetikçiler tarafından yapay dölleme yöntemleriyle aşırı üreterek, aşırı çoğaltarak genetik deneylere maruz bırakmaya benzetir (Derrida, 2008, s. 26).

Sadece Batı'da değil, Doğu'da da hayvanların şehirlerden sürülmesi, insanların görüş alanlarından uzak yerlerde, büyük kitleler hâlinde ve çok kötü koşullarda yapay biçimlerde üretilmesi modernleşmeyle ortaya çıkmış gerçekliklerdir. Hayvanların şehirlerden sürülerek şehirlerin hayvanlardan arındırılması süreci, aslında geniş manada doğanın şehirlerden çıkarılması ve şehirlerin sterilleştirilmesini öngören modernleşmenin bir uzantısıdır. Hayvanlar, öncelikle insanların yaşadığı alanlardan sürülerek onların görüş alanından çıkarılmakta, insanların göremeyecekleri yerlerde dört tarafı kapalı büyük endüstriyel çiftliklerde bütün vicdani ölçütlerin ötesinde bir muameleye maruz bırakılmaktadırlar. Böylece insanlar, ne marketlerden ve kasaplardan sofralarına gelen hayvan ürünlerinin nereden geldiğini görecek ne de

yaşadığı mekânlarda en az kendisi kadar yaşama hakkı bulunan sokak hayvanlarına rastlayabilecektir. Hayvanlardan arındırılmış steril yaşamlarına devam edeceklerdir. Carol Adams, daha çok etleri tüketilen hayvanlar üzerinden düşündüğü bu olguyu “kayıp gönderge” kavramıyla ifade eder. Ona göre hayvanların tıpkı kadınlar gibi maddi gerçeklikleri ataerkil kültürün içinde örtbas edilerek görünmezleştirilmiştir (Adams, 2017, s. 100-101). Burada bütün sorumluluğu modernleşmeye yüklemek doğru değildir belki, ama insanın merkez alındığı modern dünya düzeninde hayvanlar norm dışı bırakılmış ve hayatları da buna göre anlamlandırılmıştır. Dahası, hayvanların insanların görüş alanından uzaklaştırılması, özellikle sokakların hayvanlardan, bilhassa köpeklerden arındırılması çabası ile modernleşme arzusunun bir arada yürüdüğü gözlemlenir. Nitekim Osmanlı modernleşmesini hayvanlar üzerinden okuduğumuzda ilginç bir biçimde karşımıza çıkan dikkat çekici olgulardan biri de sokak köpekleridir. On dokuzuncu yüzyıl boyunca şehri ziyaret eden bütün Batılı yazar ve gezginlerin dikkatini çeken sokak köpekleri, onlara Müslüman şehir halkı ile hayvanlar arasındaki ilişkiye dair değişik intibalar verdiği gibi hemen hepsinde de şehir halkı ile köpekler arasındaki yakınlık şaşkınlık yaratır. Fakat yine hemen hepsi hayırseverliğin bu kadarını fazla ve gereksiz bulurlar. Bu husus, kuşkusuz Müslüman Osmanlı ile modern Batı insanı arasında hayvanlara bakışta ortaya çıkan farktır.

Diğer taraftan modernleşme Osmanlı'da kök saldıka bazı Batılı yazarlar gibi sokak hayvanlarını geri kalmışlığın, kirliliğin, Şarklılığın göstergesi olarak gören Müslüman Osmanlı yazarları da ortaya çıkar. Şinasi ile Abdullah Cevdet bu konuda en fazla öne çıkan iki tipik örnek olarak görünür. Osmanlı modernleşmesinin entelektüel öncülerinden biri olan Şinasi, devletin İstanbul sokaklarının fenerlerle aydınlatılmasıyla ilgili kararı üzerine yazdığı “İstanbul Sokaklarının Tenviri ve Tathiri Hakkındadır” makalesinde, şehrin aydınlatılmasını takdir etmekle birlikte temizlenmesinin de önemli olduğunu vurgular. Sokakların aydınlatılmasını temizlenmesiyle birlikte düşünen Şinasi, bu meyanda konuyu sokak köpeklerine getirir. Şinasi'ye göre Osmanlı başkentinin modern milletlerin şehirleri gibi aydınlatılması ve temizlenmesinin önündeki en büyük engel köpeklerdir. Şinasi her ne kadar köpeklerin çöpleri ortadan kaldırmak ve geceleri havlayarak kötü niyetlilere engel olmak gibi faydaları olduğunu kabul etse de köpeklerin kendilerinden kaynaklanan pisliklerinin ve zararlarının daha fazla olduğunu savunur. Bunları birer birer sayan Şinasi, “bize göre bedihidir ki şehrimizin haricen layık olduğu mertebeye bekâ-yı tanzifi köpeklerin ib'adına vabestedir” diyerek İstanbul'un layık olduğu şekilde temiz tutulabilmesinin yolunu köpeklerin şehirden uzaklaştırılmasına bağlı görür. Fakat o da köpeklerin öldürülmesini değil, kayıklarla bir daha dönmelerine imkân vermeyecek surette dişilerini ve erkeklerini birbirinden ayırarak bir kısmının Rumeli yakasına diğer kısmının da Anadolu yakasına bırakılmasını ister (Şinasi, 1864). Köpeklerin şehirde çöp oluşmasına, insanlarda korkuya sebep olduklarına ve halk

sağlığını tehdit ettiğine vurgu yapan Şinasi, şehrin köpeklerden arındırılmasını şehrin modernleşmesi için zaruri görür. Burada Şinasi'nin gerek köpeklerin sürülmesini önerirken ve gerekse köpeklerin Müslüman anlayışı açısından temiz olmadıklarını anlatırken başvurduğu “temizlik imandandır” hadisi ve “tedbir-i menzil” gibi İslami kavramlar, onun kamuoyunun bu konudaki hassasiyetini dikkate aldığını ve onları ikna etmeye çalıştığını gösterir. Zira daha evvel Nasuh Paşa'nın sadareti döneminde böyle bir teşebbüs olduğunu, fakat bu teşebbüsün köpek “gayretkeşlerinin teşe'ümüyle” akim kaldığını hatırlatır. Oysa şimdi kamuoyunun “terakki” ettiğini söyleyen Şinasi yine de halkın tepki gösterebileceği endişesi taşıdığı da yazı boyunca hissettirir.

Kuşkusuz Şinasi'nin arzuladığı şekilde sokak hayvanlarından arındırılmış bir modern şehir tasavvur eden aydınlar olduğu gibi hayvanlarla birlikte modernleşebileceğini düşünen aydınlar da vardır. Nitekim Şinasi'nin makalesinden üç-dört yıl sonra *Mecmua-i Fünûn*'da yayımladığı “Av've-nâme” başlıklı yazısıyla Edhem Pertev Paşa bize böyle bir aydın olduğunu gösterir. Burada Edhem Pertev Paşa, “mezheb-i kelbiye”den olduğunu söylediği basiret sahibi bir filozofla kanaat kapısının “kıtmîr”i bir köpek arasında geçen hayali bir diyalogu canlandırır. Mesire yerlerine gezintiye giden bir araba üzerinden geçtiği için yaralı olarak yatan köpek, söz konusu filozofla köpekler ve insanlar arasındaki ilişkilerden konuşurken sözü o yıllarda “terakki” adına köpeklerin yok edilmesi meselesine getirerek şöyle der: “İstimâ'a göre bunca dühûr u a'sârdan beri bâb-ı hizmetlerinde mülâzım bulunduğumuz adamlar güya medeniyetçe terakki ederek bâdema hey'et-i ictimaiye köşesinde bizim gibi sefele-i mahlûkata mahal kalmadığından bir karga büken ziyafetiyle cümlemizi diyar-ı ademe def ve iclâ etmek sadedinde bulunuyorlar imiş” (Edhem Pertev Paşa, 1866, s. 233). Köpeğin bu sözüne karşılık filozof, “bu erâcif makulesinden bir söz olmalıdır. Zira buna şîme-i insaniyet kâil olmaz” deyince, köpek “hayır, hayır, erâcif değil. Bu keyfiyetin gazetelerde bile mebhusetü'n-anha bir mesele olduğunu tahkik eyledim” diye cevap verir (Edhem Pertev Paşa, 1866, s. 233). Edhem Pertev Paşa'nın bu ifadelerle köpeğin ağzından doğrudan doğruya Şinasi'nin makalesini hedef aldığı anlaşılmaktadır. Zira “bu keyfiyetin gazetelerde bile mebhusetü'n-anha bir mesele olduğunu tahkik eyledim” derken tevriyeli kullandığı “mebhusetü'n-anha” ifadesi bunu ima etmektedir. Edhem Pertev Paşa, şehirden sürülmesi düşünülen köpeklerden birine söz vererek onlar yönünden bu meselenin nasıl anlaşıldığını göstermeye çalışır. Bu açıdan metin, köpeklerle insanlar arasında bir diyalog olması itibarıyla anlamlıdır. Fakat diğer taraftan da bu yazı Edhem Pertev Paşa ile Şinasi arasında bir diyalog olarak da okunabilir. Zira bu metinde Şinasi'nin yazısına hem göndermeler hem de o metindeki tezlere karşı bir antitez olduğu görülür. Metnin diyalog biçiminde kurgulanması, o yıllarda konuşma üslubu içinde okuru ikna etme yöntemi olarak başka örneklerde de karşılaşılan bir yöntemdir. Gerek Münif Paşa'nın *Muhaverat-ı Hikemiye* adlı tercümesinde ve gerekse Şinasi'nin *Tercüme-i Manzume*'sinde bu şekilde

diyaloglar yoluyla halka ders verme, onları belli konularda ikna etme çabası görülür (Gündoğdu, 2019, s. 52-55). Fakat modernleşmenin hayvanlarla ve doğayla birlikte nasıl mümkün olacağını düşünen Edhem Pertev Paşa'nın temsil ettiği düşünce azınlıkta kalacak, köpeklerden kurtulma çabası daha baskın çıkacaktır.

Böylece biri Türk edebiyatının modernleşmesi sürecinde öncü rolü olan Şinasi'nin ve Edhem Pertev Paşa'nın birbirlerinden farklı görüşleri savunan iki yazısı bize köpekler konusunun Osmanlı aydınları arasında nasıl bir tartışma konusu olduğunu göstermektedir. Bundan sonra da sokak köpekleri aydınlar arasında modernleşme bağlamında bir sorun olmaya devam etmiş ve değişik zamanlarda köpeklerle ilgili yazılar çıkmıştır. Nitekim *Servet-i Fünun*'un 1892 tarihli bir sayısında yayımlanan sokak köpeklerinin Avrupa şehirlerinde modern tekniklerle nasıl itlaf edildiklerini anlatan bir haber-yazı bu ilgiyi bize göstermektedir. Aynı zamanda itlaf makinesini gösteren bir resmin de eşlik ettiği yazıda, köpeklerin sokaklardan toplanarak itlaf makinesine konulduğu ve içeriye zehirli gaz verilerek bir anda acısız (*bilâ-cefâ*) nasıl öldürüldükleri anlatılmaktadır. Yazıda verilen bilgiye göre bu makine sayesinde haftada binden fazla köpek itlaf edilebilmektedir (*Servet-i Fünun*, 1307, s. 224-225).⁴ *Servet-i Fünun*'un Batılı hayatı tanıtmak ve özendirmek amacıyla bir dergi olduğu düşünülürse aslında bu itlaf makinesinin İstanbul'da da kullanılmasını tavsiye ettiği, en azından böyle bir işin İstanbul'da yapılmasını arzu ettiği anlaşılır.

Fakat bütün bu tartışmalar ve tavsiyeler arasında, Osmanlı modernleşme sürecinde radikal görüşleriyle öne çıkan Abdullah Cevdet'in bu konuda yazdıkları daha sonra da ilgi çekmesi ve tartışılması itibarıyla özel bir yerde durmaktadır. Batılılaşmaya adeta bir din gibi iman etmiş olan Abdullah Cevdet'in Kahire'de bastırıldığı *İstanbul'da Köpekler* risalesi köpeklerin modernleşme sürecinde nasıl bir sorun olarak algılandığını gösteren en tipik metin olarak öne çıkmaktadır.

Abdullah Cevdet'in Modernleşme Tasavvuru ve Sokak Köpekleri

⁴ Söz konusu yazı şöyledir: "Kuduz illetinin mazarrat-ı müdhişesinden tahlis-i giriban etmek üzere Avrupalılar sokakta başıboş ve sahipsiz köpek gezdirmeyi taht-ı memnû'iyete almışlardır. Memnû'iyet-i vâkıanın vaz'ından sonra ne kadar sahipsiz köpek varsa resmimizde gördüğünüz mahalde itlaf edilmiş idi; şimdi de me'murîn-i belediye sokaklarda sahipsiz köpek gördüğü gibi derhal mahall-i itlâfa getirip teslim eder. Mahall-i itlaf gördüğünüz üzere bir demir sanduka ile bir demir kafesten ibarettir. Sahipsiz köpekleri demir kafese vaz'la sandukun içine sokuyorlar sandukun kapağı kapanır kapanmaz fevkinde gördüğünüz musluğu açıp içeriye âdi hava gazı salveriyorlar. Dem-i hâra mâlik olan hayvanatı itlaf için havaya yüzde bir humz-i karbon ithali kâfi geleceği fennen sabit bulunduğundan hava gazının derunundaki humz-i karbon itlaf sandukuna giren zavallı hayvanları an-ı vahidde ve bilâ-cefâ helak ediveriyormuş, memnû'iyetin ilk vaz'ı hengâmında haftada binden ziyade köpek itlaf ediliyor ve beherine on para masraf düşüyormuş! Elyevm haftada yüz kadar köpek diyar-ı ademe gönderilmektedir."

İstanbul modernleştikçe ve Batılı hayat daha çok kişi tarafından benimsendikçe sokak köpeklerinin de gittikçe daha çok insan tarafından sorun olarak görülmeye başladığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle II. Meşrutiyet'in ilanından sonra bu konunun yeniden gündeme geldiği ve köpeklerin sokaklardan temizlenmesiyle ilgili bazı tedbirlerin düşünüldüğü görülür. Bu sıralarda köpeklerle ilgili en radikal görüşleriyle ortaya çıkan kişilerden biri de Abdullah Cevdet'tir. Abdullah Cevdet, açıkça sokak hayvanlarının modern, “medeni” bir şehirle uyummadığını, sokakların çöplerden ve hayvanlardan arındırılması gerektiğini savunur. Nitekim sadece kendi dergisi *İctihad*'da değil başka yerlerde yazdıklarında da sırası düştükçe bunu ifade eder. Örneğin *Tenkid* dergisinin çıkışı dolayısıyla derginin yayın yönetmeni Bezmi Nusret'e gönderdiği mektupta, yazarların halkı bu hususlarda aydınlatması gerektiğini vurgularken bu konuyla ilgili olarak da şu ifadeleri kullanır: “Sokakları uyuz köpeklerle, fare, kedi, tavuk laşeleri ile mâli bir memlekette telefonsuz, elektriksiz, şimendifersiz, fabrikasız, ticaretsiz, sanayisiz bir cemiyette şairlerin, muharrirlerin, münekkidlerin işleri Fransa ve İngiltere'deki hem-mesleklerinin işlerinden ayrı olmak lâzım gelmez mi?” (Abdullah Cevdet, 1326, s. 1-3).

Dikkat edilirse bu ifadelerde sokaklardaki köpekler, fareler, kediler ve onların ölümleri ile memleketin telefonsuz, elektriksiz, trensiz, fabrikasız, ticaretsiz ve sanayisiz oluşu arasında bir bağlantı kurulduğu, adeta ikincisinin birincisinin doğal sonucu gibi algılandığı görülür. Abdullah Cevdet, bu konudaki en ayrıntılı görüşlerini 1909 Eylül'ünde Mısır'da müstakil olarak bastırduğu *İstanbul'da Köpekler* adlı risalesinde açıklar. Burada Abdullah Cevdet, artık hakikatleri gizlice fısıldamanın zamanının geçtiğini, artık hikmet ve hükümet ehlinin amacının “halkın hoşuna gitmek değil, halkın işine gitmek” olduğunu söyler. Bu da ona göre halkın gönlünü okşamakla değil, halka yararlı olmakla olur. Çünkü Abdullah Cevdet'e göre “kitle-i nâs, sinn-i bülûğa vâsıl olmamış ve binaenaleyh gayr-i muhtar olmak lazım gelen sağır-i sinn erbabı gibidir” (Abdullah Cevdet, 1909, s. 4). Abdullah Cevdet, bu görüşüyle aslında tam da ilkin İttihad ve Terakki Cemiyeti tarafından benimsenecek ve ondan sonra da Cumhuriyet tarihinin büyük bir kısmında temel bir anlayış olarak sürdürülecek bir zihniyeti de açığa vurmaktadır. Bu zihniyete göre halk, fikri sorulacak bir müracaat mercii değil, eğitilecek bir kitledir. Böylece modernleşme süreci Türkiye'de halkın karar verme mekanizmasına katılması süreci olmaktan çok bir ulus pedagojisi olarak şekillenecektir. Abdullah Cevdet, halkın yararına olduğunu düşündüğü konularda halka danışılmaması gerektiğini şu cümleleriyle ifade etmektedir: “Onların re'y ve zevkleriyle istişare etmek, ekser ahvalde, onları girdab-ı inhitat ve harabiyete sürüklemek demektir” (Abdullah Cevdet, 1909, s. 4).

Bu ifadelerinde Abdullah Cevdet'in köpeklerle ilgili daha önceki girişimlerin halkın tepkisi yüzünden sonuçsuz kaldığını, dolayısıyla “halkın yararına” olacağını düşündüğü bir şeyin halkın tercihinin bırakılmadan yapılması gerektiği fikrinde olduğunu görürüz. Nitekim belediye müsteşarı olan “hamiyetli” bir dostuna “daima

kan ve irin boşatan” bir yara gibi olan köpeklerden İstanbul’u ne zaman kurtaracaklarını sorduğunu, fakat müsteşarın elli bin lira para verecek Avrupalı bir müşteriyle anlaştığı halde kendisine iletilen ikazlara uyararak vazgeçtiğini anlatır. Abdullah Cevdet’e göre müsteşar “en münevver, en hamiyetli, en mütemeddin rical-i güzidemizden” biridir ama “şecaat-ı idariye”den yani “tarik-i hizmette irade-i bi-muhâbâ”dan mahrumdur (Abdullah Cevdet, 1909, s. 5). Oysa o, ideal bir yöneticinin idari kahramanlığa, yani halkın tepkisini göze alacak cesarete sahip olması gerektiğini düşünür.

Abdullah Cevdet, Luther’in kendisine karşı koyan iki bin yıllık geleneğe karşı çıktığı gibi Osmanlı aydın ve idarecilerinin de en az onun kadar iradeli olması gerektiğini söyler. Zira ona göre hızlı bir şekilde medeni milletlerin irfan ve terakki seviyelerine erişilmezse yok olmak kaçınılmazdır (Abdullah Cevdet, 1909, s. 5). Görülüyor ki Abdullah Cevdet için modernleşme bir tarafında aydın ve devlet yetkililerinin ve diğer tarafında geleneklerin ve halkın olduğu bir çekişme hattıdır. Halk ve gelenekler geriye, idareciler ise ileriye, yani uygar milletlerin seviyesine çekmektedirler. Doğru yerde duranlar idareciler (en azından İttihatçılar) olduğu için gerekirse zorla kararlarını icra etmekten çekinmemelidirler. Çünkü halk, doğru ile yanlış ayırt edemez ve kendi yararına olan işleri tayin etmekte güçlük çeker. Öyleyse idareciler onlar adına ve gerekirse onlara rağmen doğru kararları uygulamalıdır. Böylece Abdullah Cevdet’in aslında oldukça jakoben bir anlayışa sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Abdullah Cevdet, sokak köpeklerini bu düşünce sistemi içinde gericiliğin, gelenekçiliğin ve eski hayat tarzının bir temsilcisi olarak görmektedir. Nitekim köpeklerin varlığının Osmanlı toplumunu medeni milletlerin huzuruna çıkmaktan alıkoyan bir engel olduğunu anlatırken şöyle der:

“Bir memleketin nezafet ve intizam-ı mer’isi o memlekette yaşayan kavmin maneviyet-i gayr-i mer’iyesindeki nezahet ve ahengin âyine-nümasıdır. Her adımda bir çukura, her üç adımda yolun ortasına serilmiş murdar, muhtazır bir köpeğe rast gelinen, her sokak başında bir çiğerci sığırtıcı başa çarpılan, bütün bir mahalle köpeklerinin hep bir ağızdan havlamalarıyla yahut ulumalarıyla birkaç defa uykudan sıçrayarak uyanmaksızın hiçbir gece fasılasız, asude bir uyku uyumak mümkün olmayan bir memleketin sakinleri kendilerini mütemeddin milletlerin huzur-ı uhuvvetine nasıl ve ne yüzle çıkarabilir?” (Abdullah Cevdet, 1909, s. 5-6).

Abdullah Cevdet’e göre halkın görüşünde hikmet ve mantık aranmaz. Eğer öyle olsaydı II. Abdülhamid vatanın seçkin gençlerini sürgünlere gönderirken ve bazen de denizlere dökerken aynı mutaassıp halkın köpeklere merhametli oldukları kadar gençlere de merhametli olmaları gerekirdi. Yine temiz ve faydalı olan koyunlara bir merhamet gösterilmediği halde mahallelere veba saçan, insanları rahat gezdirmeyen

ve rahat uyutmayan köpeklere merhamet gösterilmesini anlayamaz. Abdullah Cevdet, bu şekilde halkın fikirlerine itibar edilmemesi gerektiğini savunurken yine de halkı ikna etmenin yollarını aramaktan da geri durmaz. Bu maksatla köpeğin bütün dinlerin nazarında pis olduğunu, İslam'ın dört büyük mezhep imamının çeşitli derecelerde köpeği murdar saydıklarını anlatır (Abdullah Cevdet, 1909, s. 6-9).

Daha sonra halkın köpeklere zarar vermenin felâketlere, kötü hadiselerle sebep olacağına dair inançlarını sorgulayan Abdullah Cevdet, tipik materyalist bakışla geçmişte köpek sürgünleriyle ilişkilendirilen bazı felaketlerin aslında tamamen maddi koşullardan kaynaklandığını anlatır. Nitekim her olayın tamamen bazı maddi sebeplerin sonucu gerçekleştiğini izah etmek üzere bazı örnekler aktarır. Ona göre “biz her şeyde böyleyiz. Bir şeyin sebep-i husulünü bilmediğimizden, esbab-ı fenniyesine vâkıf olmadığımızdan saçma fikirlere düşeriz” (Abdullah Cevdet, 1909, s. 9-10).

Abdullah Cevdet, risalesinin sonuna doğru modernleşme tasavvurunu da açıkça ortaya koyan fikirlerini “biz mütemeddin, müstakil, hür olarak yaşamak istiyorsak mütemeddin, müstakil, hür olarak yaşayan akvâmın tuttıkları yolu tutmaya mecburuz” cümlesiyle açıklar. Avrupalıların yirmi metre bazen kırk metre genişliğinde düzgün, temiz ve düzenli caddeleri onların faaliyet ve hürriyet ihtiyacının, hayat düzenlerinin ve zevklerinin seviyesini göstermektedir. Birey için giyinme tarzı ve temizliği ne ise memleketin sokaklarının düzeni ve şehrin temizliği de odur. Kirli, yamalı bir elbiseyle hiçbir “huzur-ı itibara” çıkılmadığı gibi sokakları temizlik ve düzenden uzak bir memleketin sakinleri de hiçbir medeni millete hürmet ve itimat ilham edemez (Abdullah Cevdet, 1909, s. 11). Abdullah Cevdet, bütün bunlara rağmen hâlâ biz Müslümanların “temizlik imandandır” hadisini tekrar etmeye utanmadığımızı söyler.

Abdullah Cevdet'in bu risalesi, esasında İstanbul'daki sokak köpeklerinin durumuna odaklanmakla birlikte onu da aşan geniş bir modernleşme anlayışını ifade etmektedir. Bu anlayışa göre, Osmanlılar geleneksel yaşamdan her açıdan kurtulmalı, yaşam biçimlerini modern memleketlerin yaşam biçimlerine uydurmalıdır. Bu yaşam biçiminin en belirgin vasfı ise hayattaki her olguyu biyolojik materyalizmle izah etmesidir ve maddi olguların dışında hayır ve şer beklememek düşüncesidir. Hayır da şer de kişinin yapıp ettiklerinin doğal sonucudur. Bu anlayışa göre Osmanlılar, kedi ve köpeklerin sokaklarında yarattığı pisliğe bir de dinî yorumlar katarak aslında her alanda yaşadıkları çöküşü kendi elleriyle hazırlamaktadırlar.

Catherine Pinguet, Abdullah Cevdet'in esasen on dört yılı aşkın bir zaman görmediği bu köpekleri bahane ederek kafasındaki siyasi programı ortaya serdiğini, yeni rejime düşman din adamlarına saldırdığını söyler (Pinguet, 2009, s. 54). Gerçekten de köpeklerin bu düşünce sistemi içinde sadece eski rejime isnat edilen en kolay ezilebilecek bir unsur olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Nitekim o yıllarda

İstanbul Pasteur Enstitüsü müdürü olan Doktor Remlinger, 1932 yılında *Mercure de France*'da yayımladığı bir makalede şöyle der:

“Köpeklerin itlafında ahlak ve hijyenin hiçbir rolü olmamıştır. [...] Zavallı hayvanlar yok edildiler, çünkü inanması zor ama, siyasette hep görülen türden tuhaf bir bakış açısıyla eski Türk düzeninin canlı örneği, simgesi olarak görüldüler. [...] Sokaklardaki varlıkları gericiliğin, yobazlığın simgesi değilse neydi?” (Akt. Pinguet, 2009, s. 14-15).

Böylece aslında 1910'daki köpek itlafıyla köpeklerin şahsında gericiliğe, yobazlığa, yani kısaca eski rejime karşı bir zafer daha elde edilmekte, yeni rejimin yerleşmesi pekiştirilmektedir. Bu girişim elbette sadece iktidar sahiplerinin düşüncesi değildi, yukarıda da gösterdiğimiz gibi Şinasi'den başlayarak pek çok aydının da desteklediği bir fikirdi. Yine Catherine Pinguet'nin haklı olarak söylediği gibi aslında Abdullah Cevdet'in bu görüşleri hiç de özgün değildi, o dönemin havasına uygun düşüncelerdi ve bilimi, modernizmi, ilerlemeyi diline pelesenk etmiş olan herkesin kafasına hâkimdi (Pinguet, 2009, s. 59).

Modernleşmeyi geleneksel değerlerin yok edilmesinde, çoğulculuğun, farklı inanış ve kültürlerin tektipleştirilmesinde arayan bu düşünce aslında hayvanlara yönelik tutumunu kolaylıkla kafasındaki programa uymayan insanlara da yöneltebilirdi. Nitekim Şarklılıkla, gericilikle, muhafazakârlıkla özdeşleştirilen ve Osmanlı İstanbul'unun modern bir şehir olması önünde en önemli engellerden biri olarak görülen köpeklerin bu feci sürgünü ile birkaç yıl sonra yine İttihatçıların eliyle gerçekleştirilen Ermeni tehciri arasında bir ilişki kurmamak mümkün değildir. Derrida'nın haklı olarak “hayvan soykırımı” ile Yahudi soykırımı arasında kurduğu analogi burada da akla gelmektedir. Nitekim Bertrand Bareilles, Derrida'nın görüşünü doğrularcasına daha 1918'de şu sözleri söylemektedir: “Genç Türklerin köpek kıyımı, insan kıyımlarına bir peşrev niteliğindedir” (Akt. Schick, 2010, s. 22-33).

Farklı Bir Yorum

Bu somut verilerin ve pek çok araştırmacının kanaatinin aksine Irvin Cemil Schick köpeklere karşı yürütülmüş bu girişimleri modernleşmeyle ilişkilendirmenin doğru olmadığını düşünür. Irvin Cemil Schick'a göre İstanbul'un sokak köpeklerinin itlaf edilmesinin suçunu doğrudan geç Osmanlı Batıcılığı ve çağdaşlaşmacılığına atmak artık neredeyse gelenek haline gelmiştir ama asıl sebep bazı toplumsal değişmelerdir. Schick bu hususta şöyle demektedir:

“[G]erek 1910'da vuku bulan büyük köpek itlafının, gerekse ondan önce gerçekleşmiş olan (ve günümüzde araştırmacıların her nedense önemsemediği) benzer kıyımların ardında çağdaşlaşmacılık değil, bizatihi çağdaşlık yatmaktadır. Yani her ne kadar genelde çağdaşlıkla özdeşleştirdiğimiz bazı somut koşullar köpeklerin imha edilmesiyle yakından ilintili olmuşsa da, bir ideoloji olarak

çağdaşlaşmacılık ancak olaya bir kelime dağarcığı sağlamış, üstelik onu bile kısa süreliğine ve toplumun pek küçük bir zümresi için yapmıştır” (Schick, 2010, s. 22-33).

Schick, bu hususta temel yanılığının İstanbul’u köpeklerden ilk kez yenilikçi padişah II. Mahmud’un arındırmaya çalışmış olduğu inancından kaynaklandığını söylemektedir. Oysa Schick, bunun yanlışlığını, ilk defa İstanbul köpeklerine karşı girişimin Sultan I. Ahmed’in sadrazamı Nasuh Paşa tarafından başladığını hatırlatmaktadır. Schick’in aktardığına göre bundan da önce başka uygulamalar olmuştur. Schick’a göre bu uygulamalar, Batılılaşma cereyanının ortaya çıkışından çok önce vuku bulmuştur ve köpek itlâfını çağdaşlaşmacılıkla eşleştiren kolaycı yaklaşımın olayı açıklamakta yetersiz kaldığını göstermektedir (Schick, 2010, s. 22-33).

Schick’in 1910 köpek itlafına ve elbette II. Mahmud ve sonrasındaki bu yöndeki girişimlere daha farklı bir yorumu vardır. Ona göre bu hadiseler, “mekân üzerinde çekişme” çerçevesinde değerlendirilmelidir. İstanbul, tedrici kentleşme sürecinde az çok özerk, kendine yeten mahalleler kümesinden yüksek düzeyde şehir içi hareketliliğin hüküm sürdüğü bir metropole dönüşmeye başlamıştı. Köpekler ise kendi aralarında belirli mahalleleri mekân edinmiş ve o mahalleden olmayan yabancıların (insan veya hayvan) mahalleye girişlerine engel olmaya çalışıyorlardı. Oysa tüketimin ve dolayısıyla ticaretin artması mahalleler arası geçişliliği arttırmış ve şehir içi trafiğin artmasına köpekler ayak uyduramadıkları için gittikçe insanlarla karşı karşıya gelmeye başlamışlardı. Schick’a göre kentleşme, yükselen bir mahalleler arası ulaşım düzeyi gerektiriyordu, köpekler ise bunu engelliyordu. Bu nedenle kir hâline gelmişlerdi ve temizlenmeleri gerekiyordu (Schick, 2010, s. 22-33).

Elbette bu, kendi içinde tutarlı ve meseleye farklı yönlerden de bakmayı sağlayan bir yorum. Ama neticede 19. yüzyıldaki köpek katliamlarıyla öncesindekiler arasında ortak bir bağını kurmayı mümkün kılmamakta ve dahası önkükilerin gerçek sebeplerini de açıklamaktan mahrum kalmaktadır. Elbette İslam coğrafyasındaki bütün köpek katliamlarını modernleşmeye bağlamak mümkün değildir, ama en azından 19. yüzyıl İstanbul’u için bunun reddedilemez bir gerçeklik olduğu, bizzat o devirde bu girişimleri savunanların yazdıklarından anlaşılmaktadır. Kuşkusuz daha önceki yüzyıllarda yaşanan olayların da kendi bağlamları içinde mantıklı izahı yapılabilir. Nitekim M. Mert Sunar, bu anlamda Nasuh Paşa’nın I. Ahmed zamanında gerçekleştirdiği köpek sürgününü ne tarihçi Naima gibi onun tuhaf kişiliğine ne de oryantalist bir yaklaşımla paşanın batıl inançlarıyla yorumlamanın doğru olmadığını söyleyerek asıl sebebi şöyle açıklar: “1611-1613 yılları arasında İstanbul’da bir veba salgınının baş gösterdiğini dikkatte alırsak Nasuh Paşa’nın köpekleri İstanbul’dan uzaklaştırmak istemesinin sebebi konusunda daha isabetli bir tahmin yapmış oluruz” (Sunar, 2015, s. 219-220).

Bu bakımdan veba gibi salgın hastalıklarda taşıyıcı olduklarına inanılan köpeklerin önceki yüzyıllarda da uzak yerlere tenkil edildiğini veya öldürüldüklerini görüyoruz, ama genel anlamda en azından İstanbul'da sokak köpekleriyle insanlar arasında özel bir düzen kurulduğu ve bunun 19. yüzyıla kadar geldiği açıktır. 19. yüzyılda ise modernleşme çabalarının ve elbette Schick'in ifade ettiği gibi mahalleler arası geçişlerin artmasıyla bu düzenin bozulduğu anlaşılmaktadır. Yine de şunu ifade etmek gerekir ki köpeklerin geleneksel hayat içerisinde edindiği korunmanın ortadan kalkması maddi koşulların değişmesinden çok zihniyetin değişmesiyle açıklanmalıdır.

Sonuç

Bir kısım aydınlar ve devlet yöneticileri tarafından 19. yüzyıldan itibaren İstanbul'un modern bir şehir olmasının önünde engel olarak görülen sokak köpekleri, Osmanlı modernleşmesi ile hayvanlar arasındaki ilişkiyi düşünmek açısından önemli bir örnektir. Kuşkusuz köpeklerin sorun olarak algılanması modernleşmenin şehir hayatında yarattığı çevresel etkilerden çok zihniyette yarattığı değişimle ilgilidir. Modernleşmeyi doğayla kurulan mesafe olarak kavrayan ve insanı doğayı kontrol ettiği ölçüde "modern" gören anlayış, sokak hayvanlarının kurulan yeni şehir hayatı içinde yeri olmadığını düşünüyordu. Zira hayatın her alanının mutlak bir düzen ve denetim altında olmasını arzulayan bu anlayış, sokak hayvanlarının bu düzeni bozucu unsurlar olarak görüyordu. Osmanlı'da da bu anlayış geliştikçe bazı aydınlar arasında sokak köpekleri bir tartışma konusu oldu. Bu tartışmalarda köpeklerin varlığıyla modern bir şehir düzeni kurulabileceği üzerinde çok az düşünüldüğü, her alanda olduğu gibi bu alanda da Batılı örneklerin esas alınarak köpeklerin şehirden temizlenmesi gerektiği fikrinin baskın çıktığı görülmektedir. Bu durum, hiç şüphesiz Osmanlı modernleşmesinin hemen her konuda olduğu gibi bu konuda da kendi birikimiyle alternatif pratikler üretme konusunda yetersiz kalmasına yol açmıştır. Baskın çıkan eğilim ise materyalist ve seçkin bir modernleşme tasavvuru olmuştur ki bu meselede en öne çıkan temsilcisi Abdullah Cevdet'tir. Abdullah Cevdet'in modernlik tasavvurunun İttihad ve Terakki yöneticileri tarafından da benimsendiğini, hatta bu tasavvurun sonraki dönemlerde de çok az farkla işlemeye devam ettiğini görmek bize hayvanlar üzerinden geniş manada Türk modernleşmesi hakkında düşünme imkânı vermektedir. Dışlayıcı ve insanmerkezci olmayan, hayvanlarla ve doğayla bir arada bir yaşam düşünmek, son onyıllarda Batı'da farkına varılan ve Türkiye'de de karşılık bulan bir anlayıştır. Oysaki Osmanlı'nın hayat pratiği bu alternatif anlayışı üretme kapasitesine sahipti. Maalesef bundan yeterince yararlanılamamıştır.

Kaynaklar

- Abdullah Cevdet. (1326). “Bezmi Nusret Bey’e”. *Tenkid*. Sayı 2, 15 Nisan 1326, s. 1-3.
- (1909). *İstanbul’da Köpekler*. Matbaa-i İctihad.
- Adams, C. J. (2017). *Etin Cinsel Politikası: Feminist-Vejetaryen Eleştirel Kuram*. (çev. Güray Tezcan, Mehmet Emin Boyacıoğlu). Ayrıntı Yayınları.
- Amicis, E. D. (1993). *İstanbul (1874)*. (çev. Beynun Akyavaş). Türk Tarih Kurumu.
- Busbecq, O. G. d. (2019). *Türk Mektupları: Kanuni Döneminde Avrupalı Bir Elçinin Gözlemleri (1555-1560)*. (çev. Derin Türkömer). Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Danişmend, İ. H. (1982). *Garp Menba’larına Göre Eski Türk Seciyye ve Ahlâkı*. İstanbul Kitabevi.
- Derrida, J. (2008). *The Animal That Therefore I Am*. (çev. David Wills). Fordham University Press.
- Edhem Pertev Paşa. (1866). “Av’ave-nâme”. *Mecmua-i Fünûn*. Sayı 38, Cemaziyelevvel 1283/1866, s. 229-240.
- Gündoğdu, C. (2018). “The State and the Stray Dogs in Late Ottoman Istanbul: From Unruly Subjects to Servile Friends” *Middle Eastern Studies*, 54 (4), 1-20.
- Gündoğdu, M. A. (2019). “Tanzimat Edebiyatında Köpekler Hakkında Bir Tartışma”. *Karabatak*. Sayı 4, s. 52-55.
- İctihad. (1905). *İctihad*. Sayı 4, Mart 1905, s. 9-10.
- Hanioğlu, M. Ş. (ty.). *Siyasal Bir Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*. Üçdal Neşriyat.
- Karabatak. (1326). “İstanbul’un Çar-pâ Menfileri Hayırsızada’da”. *Servet-i Fünun*. 17 Haziran 1326, sayı 995, s.100-102.
- Mardin, Ş. (2017). *Türk Modernleşmesi*. (der. Mümtaz’er Türköner, Tuncay Önder). İletişim Yayınları.
- (1999). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)*. İletişim Yayınları.
- Pinguet, C. (2009). *İstanbul’un Köpekleri*. (çev. Saadet Özen). Yapı Kredi Yayınları.
- Schick, I. C. (2010). “İstanbul’da 1910’da Gerçekleşen Büyük Köpek İtlâfi: Bir Mekân Üzerinde Çekişme Vakası”. *Toplumsal Tarih*. Ağustos 2010, sayı 200, s. 22-33.
- Servet-i Fünûn. (1307). “Köpeklerin İtlâfi”. *Servet-i Fünûn*. Sayı: 45, 9 Kanun-ı Sani 1307, s. 224-225.

- Sunar, M. M. (2015). "Hayvanlar". *Osmanlı İmparatorluğunda Çevre ve Şehir*. İstanbul Medeniyet Üniversitesi ve T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. s. 191-231.
- Şinasi. (1864). "İstanbul Sokaklarının Tenviri ve Tathiri Hakkındadır". *Tasvir-i Efkâr*. Sayı 192, 23 Nisan 1280/5 Mayıs 1864.
- Tahirü'l-Mevlevi. (1330). "Sahipsiz Köpekler". *Sebilü'r-Reşad*. XII (290), 69-70.
- Tanin. (1910). "Cemiyet-i Umumiye-i Belediye". *Tanin*. Sayı 569. 3 Nisan 1910, s. 3.
- Timur, T. (1993). "XIX. Yüzyılda İstanbul'un Sokak Köpekleri". *Tarih ve Toplum*. Eylül 1993, sayı 117, s. 138-142.
- Topuzlu, C. (2002). *İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*. (haz. Cemalettin Topuzlu) Topuzlu Yayınları.

EK:

İSTANBUL'DA KÖPEKLER

İctihad Mecmuasından Çıkarılmış Bir Makaledir

Mısır
Matbaa-i İctihad
1909

İSTANBUL'DA KÖPEKLER*

“İzâ kultu'l-muhâle rafa'tu savtî
Ve in kultu's-sahîha ataltu hemesi”

Yani “batılı söylediğim vakit avaz-ı bülemlend ile söylerim; hakikati söylediğim vakit ise kulağa fısıldar gibi sesimi kısarım” yolunda bir tazallumla hak-gû, hak-bin, hak-endiş şairlerin rûbab-ı ilhamında bir tar-ı şekva ağlatan endişelerin zaman-ı hükmü geçmiştir. Şimdi ehl-i şiir ve ilham, ehl-i ihlas ve ehl-i hak olan erbab-ı kaleme karşı

“Nefy-i hikmet mekon ez behr-i dil-i âmi çend!”

Yani “birkaç âmiyane gönüllerin hatırı için hakikati izhardan çekinme” sayha-i kibriya fermanıya zemin ve semayı inletiyor, ehl-i hikmetin ve ehl-i hükûmetin –bunun ikisi birdir “hükûmet hikmet ile müşterektir”– evet ehl-i hikmet ve hükûmetin maksudu, gaye-i mevcudiyeti halkın hoşuna gitmek değil halkın işine gitmektir, halka nüvazişkâr olmak değil müfid olmaktır. Demek nazar-ı itibâra alınacak halkın zevki değil nefidir. Kitle-i nâs, sinn-i bülûğa vâsil olmamış ve binaenaleyh gayr-i muhtar olmak lazım gelen sağır-i sinn erbabı gibidir ve o yolda muamele görmelidir. Onların re'y ve zevkleriyle istişare etmek, ekser ahvalde, onları girdab-ı inhitat ve harabiyete sürüklemek demektir.

Bundan birkaç ay evvel, şehremaneti müsteşarı bulunan bir zat-ı münevver ve gayûr ile görüşüyorduk. Daima kan ve irin boşatan vâsi' bir karha-i habise gibi huzur-ı bedayi'i tahkir eden köpeklerden, bedbaht ve güzel İstanbul'umuzu ne vakit kurtaracaksınız? dedim. Hamiyetli müsteşar bey içini çekerek “geçen gün bu köpekler için Avrupalı bir müşteri zuhur etti elli bin lira veriyordu, tasvib ettim. Hem memleketimiz temizlenecekti hem de sokaklarımızın en ziyade göze çarpanlarının bir kısmını tamire kâfi bir sermaye elde edilecekti. Sizin en ziyade beğendiğiniz ders vekili ... Efendi bana haber gönderdi köpeklerle uğraşmasın sonra hocalar kendisini taşa tutacaklar dedi, vazgeçtim” cevabını verdi. Müsteşar Bey en münevver, en hamiyetli, en mütemeddin ricâl-i güzidemizdendir. Şâyân-ı intikad bir ciheti var, o da “şecaat-ı idariye” tabiriyle ifade etmek istediğim, tarik-i hizmette irade-i bî-muhâbâ hasletinin kendisinde noksanıdır. Bir asker hudud-ı vatani tecavüz-i a'dâdan muhafaza için sefere giderken a'dânın müdâfi'ni üzerine kurşun ve gülle yağdıracağını öğrenince geri mi dönecek bir tabib, koleraya tutulmuş hastaya temas ve takarrüden sirayet-i maraz endişesiyle imtinâ mı edecek? Biliyorum Luther'i “iki bin senelik zevk ve itiyad aleyhime kıyam ediyor!” diye bağırılan hâl ve mevki'de bulunuyoruz fakat bizim zimamdâran-ı umurumuz, “Luther”in ibraz ve sarf ettiği miktar-ı azîm makderet ve iradedden fazla makderet ve irade ibraz ve sarfına mecburdur. Kanûn-ı Esasî'nin ilanını müteakip yevmî *Servet-i Fünûn*'un bir nüshasında neşrolunan mektubumda “kendimizi Kanûn-ı Esasî ile idare olunan milel-i mütemeddinenin hiza-yı irfan ve terakkisine serîan ilâ ve Kanûn-ı Esasî'den bihakkın istifade etmeyecek olursak

* Bu risale biraz kısaltılarak ve “Köpekler” başlığıyla *Tenkid* dergisinin 25 Mayıs 1326/ 7 Haziran 1910 tarihli 4. sayısında tekrar yayımlanmıştır. Burada *Tenkid*'de yayımlanan kısaltılmış hâli değil, müstakil olarak basılan daha geniş ilk hâli aktarılmıştır.

Kanûn-ı Esasî'nin yaprakları bizim için kefen olacaktır” demiştim. Bu sözü şimdi daha mütelaşi ve mütehalik bir lisan ve hararetle tekrar ediyorum.

Bir memleketin nezafet ve intizam-ı mer'îsi o memlekette yaşayan kavmin maneviyet-i gayr-i mer'îyesindeki nezahet ve ahengin âyine-nümasıdır. Her adımda bir çukura, her üç adımda yolun ortasına serilmiş murdar, muhtazır bir köpeğe rast gelinen, her sokak başında bir çiğerci sığı başa çarpılan, bütün bir mahalle köpeklerinin hep bir ağızdan havlamalarıyla yahut ulumalarıyla birkaç defa uykudan sıçrayarak uyanmaksızın hiçbir gece fasılasız, asude bir uyku uyumak mümkün olmayan bir memleketin sakinleri kendilerini mütemeddin milletlerin huzur-ı uhuvvetine nasıl ve ne yüzle çıkarabilir! Köpeklere gösterdiğimiz bu mürâat-ı menfüremize bakarak bazı nezaketsiz Avrupa muharrirleri, köpeklere *Les petits frères des turcs* demeye kadar varmışlardır. 1830 senesinde Sultan Mahmud zamanında köpekleri ortadan kaldırmaya, İstanbul'u mütemeddin akvamın payitahtlarına benzetmeye teşebbüs olunmuştu: Bu teşebbüste de bizim için bir câ-yı teselli yoktur. Zira yine Avrupa'dan gelen bir darbe-i itâb üzerine vâki olmuştur. O sırada, bir gece, bir İngiliz üzerine köpekler pür-şiddet hücum etmiş ve İngiliz Türklerin yaptığı gibi Ashab-ı Kehf'in isimlerini sırasıyla tilâvet etmekle ve Kıtımir'e kadar dayanmakla işin içinden kurtulmayı bilmediğinden bastonuna müracaat etmişti. Böyle haşin muameleye alışmamış olan İslambul köpekleri, centilmenin üzerine pür-tehevvür hücum ve hemen orada biçareyi itlaf etmişlerdi.

İngiltere sefiri vak'adan haberdar olur olmaz vazifesini ifaya şitab ederek bir tarziye ve tazmin istemiş ve bu köpek meselesi o zaman bir mesele-i siyasiye teşkil etmişti. Sultan Mahmud intihaz-ı fırsatla İstanbul'da mevcut köpeklerin, ıssız Marmara adasına nakli fermanını ısdâr etmiş ve hükmünü icra ettirmiş idi. Nâs ve mutaassıb ulema bu kararın aleyhinde şiddetli protestolar yağdırmış ve nahoşnutları teskin için Sultan Mahmud iradesini geri almaya ve köpekleri menfalarından ba-kemâl-i izz ü ikbal nakledip İstanbul'a boşaltmaya mecbur olmuştu. Yeniçerileri ortadan kaldıran bu padişahın köpekleri ortadan kaldırmakta izhar-ı acz etmesine tarih, birçok zaman mebhût kalacaktır!

Re'y-i avamda hikmet ve mantık aransa idi neler sorulmak, neler söylenmek mümkün olmazdı! Abdülhamid şübbân-ı güzide-i vatani vapurların anbarlarına istif ederek menfalara ve bazen de denizlere dökerken ve bir şair-i vatani

Şübban ki nefy edildi nedir onların sonu?

Heyhatlar! Mezar ile nişyan bilir onu!

nevhalarıyla ağlatırken bu iyi halk, bu mutaassıb ulema köpekler için müteheyyic ve rahim oldukları kadar müteheyyic ve rahim olamadılar mı? Bir demet yeşil otla tegaddi eden, bizi sütüyle besleyen, yünüyle vücut-ı üryanımızı setre vasıta tedarik eden koyunları boğazlıyoruz, parçalıyoruz, yiyoruz, yahut bunlardan yüz binlerce Avrupa'ya satıyoruz. Orada bunları başlarına vurarak itlaf ve istihlak ediyorlar. Bu pâk masum olan, bu hiç muzır olmayan hayvancağızlar hakkında hiçbir eser-i himayet ve rikkat gösterilmeyerek mahallelerimize taun saçan, sokaklarımızda bizi rahat gezdirmeyen, uykumuzu rahat uyutmayan köpeklere bu nâ-pâk bu sefil, bu hafiye-şiar hayvanlara gösterdiğimiz alâka nedir? Daha bundan bir ay evvel Fatih'de, kuduz bir köpek on beş vatandaşı ısırması ve

hayatlarını tehlikeye düşürmüştü. Bu vak'a *Yeni Gazete*'nin 25 Ağustos 1909 tarihli nüshasında ber-tafsil yazılıdır.

Köpek kâffe-i edyanın nazarında nâ-pâktir. Din-i mübin-i İslamiyetin eimme-i erbaası köpeği derece-i mütefâvitede, necis addetmekte müttefiktir. İmam-ı Hanbeli nazarında köpeğin gölgesi bile nâ-pâktir. İmam-ı Maliki, İmam-ı Şafii mezheplerinde köpeğe temas etmek gusül ve tetahhürü müstelzimdir. Ve necasete temas etmiş olmakla seyyandır. İmam-ı Hanefi köpeğin ağzını, menâhîrini ve salyasını necis addetmiş ve teneffüs menâhîr vasıtasıyla vâki olduğundan köpeğin yaşadığı, teneffüs ettiği yerlerin havası mülevves demek olmuştur.

Geçen gün Millet Bahçesi'nde bir hoca diyordu ki: "Efendim köpekler tekin (tehî) değildir. Bir tarihte padişahlardan biri köpekleri İstanbul'dan nefy etmiş bunu müteakip, min indillah, İstanbul'u bir rayiha-i kerihle kaplamış ve memleketi kolera gibi bir hastalık istila etmiş bunun için köpeklere ilişmek olmaz." Hocanın yine sarıklı ve fakat Mekteb-i Hukuk talebesinden olan arkadaşı "Aman birader artık köpeklerden de mi keramet umacağız köpekler İstanbul'dan tard olunduğu vakit memleketi rayiha-i kerihle istila etmesinin sebebini söyleyeyim: Memleketimizde, sokaklarımızda, nezafet, belediyemizde ihtimam yok. Mevadd-ı uzviyeyi hâvi süprüntüleri sokaklara yığılırız. Saatlerce, belki günlerce öyle kalır. Köpekler gelir süprüntünün içinden, et parçası, kemik, deri, taam artığı gibi tefessühe müstaid mevaddı seçer yerler. Köpekler olmayınca bunlar kalır kokar havayı ifsad eder hastalık yapar. Biz her şeyde böyleyiz bir şeyin sebeb-i husulünü bilmediğimizden, esbab-ı fenniyesine vâkıf olmadığımızdan saçma fikirlere düşeriz. Geçen seneler Manisa'da bir vak'a oldu. Sarhoşlukla, ahlâksızlıkla, gaddarlıkla meşhur ve binlerce ibadullahın canını yakmış birisi vardı ismi lazım değil, *ezkurü mevâtikum bi'l-hayr*. Neyse bu adam vefat etti. Bir müddet geçtikten sonra bu herifin mezarı bir türbeye bir ziyaretgâha kalbedildi: Bir gece mezarının üzerinde bir ışılta görmüşler. "Mezarına nur indi. Hikmetinden sual olunmaz a, Allah'ın makbul kuluymuş" dediler. Ben onlara cevaben kemiklerde fosfor vardır, bazı kere mezarların toprakları bu fosforun intişarına müsait olur. Geceleyn karanlıkta mezarın üzeri münevver görünür. Bu bir hakikat-i kimyaidir, dedim. Sonra tecrübesini de yaptım. Bizim merkep mürd olmuştu kemiklerini bir toprağa gömdüm, toprağı çok sıkıştırmadım. Bir müddet sonra hayvanın kemiklerindeki fosfor tasa'ud etmeye ve geceleri görünmeye başladı. Bir gece o arkadaşı yakaladım, işte bak bizim eşeğin toprağında mı nur iniyor dedim ve Hazret-i Örfî kuddise sırruhu'l-âli hazretlerinin

*"Zi tertib-i nizam-ı âferineş çun nei âgeh
Havâdis ra zi te'sîr-i nücûm-ı âsmân binî"**

Beytini kendi kendime okuyarak çekildim" dedi. Bu mükâlemeyi burada mülâhaza-i kâriine arz olunmaya layık gördük.

* Nizam-ı hilkatın tertibine vâkıf olmadığın için hadisâtı semanın yıldızlarının te'siratına atfediyorsun.

Biz mütemeddin, müstakil, hür olarak yaşamak istiyorsak mütemeddin, müstakil, hür olarak yaşayan akvâmın tuttukları yolu tutmaya mecburuz. Avrupa'nın yirmi bazen kırk metre genişliğinde müstakim, mutarra, muntazam sokakları, bir ihtiyac-ı hürriyet ve faaliyetin, bir intizam-ı hayatın, zevk-i selimde, hüsn-i tabiatta büyük bir terakki ve teâlinin itiraz nâ-pezir, metîn burhanlarıdır.

Ferd için tarz-ı telebüs ve nezafet-i libas ne ise bir memleketin sokakları, intizam ve nezafet-i belediyesi de bir millet için odur. Murdar hırçık bir elbise ile hiçbir huzur-ı itibara çıkılamadığı gibi intizam ve nezafet-i belediyeden cüda bir memleket sakinlerinin hey'et-i mecmuası demek olan bir millet de hiçbir millet-i müdemeddineye hürmet ve itimad ilham edemez. Şu satırları yazarken, İstanbul'dan aldığımız bir habere göre –yalan olmasını temenni ederiz– İstanbul'u ziyarete gelen üç yüz kadar Amerikalı rahip Ayasofya'ya giderken elbiselerinin garabeti münasebetiyle köpeklerin dehşetli bir hücumuna uğramış ve nasılsa polis ve kuvve-i zabita da çabuk yetişemediğinden misafir rahiplerin elbiseleri pek sevgili köpekler tarafından parça parça edilerek âr-engiz bir rezalet meydan bulmuştur.

Ahşap ve mütezelzil binalarımız, mülevves, dar, muavvec sokaklarımız, bu memlekette evlad ve ahfadımız vasıtasıyla asırlarca yaşamaya, dünya durdukça yaşamaya, pâk, müreffeh, i'vicât-ı tab'dan berî, hür, serbaz olarak yaşamaya, mücadele-i hayata devam etmeye karar-ı kat'î verilmemiş ve bütün milletten bir şahsiyet-i ma'neviye-i münferide tahassul etmemiş olduğuna istidlâl için kâfidir. Biz Müslümanlar “en-nezâfetü mine'l-imân” demekten niçin sıkılmıyoruz ve niçin bu hadis-i şerifi okuyarak iman ve iz'andan mahrum kalmış olduğumuzu ilan ettiğimizin farkına varmıyoruz? Makalenin baş tarafında da söyledim, artık hakikati söylemekten çekinmek yok, hükümet-i hâzıramızın hulus-ı niyetine itimadımız var. Fakat her teşebbüsü, her himmeti ondan beklemeye hakkımız yoktur, ehl-i hikmet ehl-i hükûmete mu'in olmalı ve hükûmetin yükünü hafifletmelidir, genç hükûmetimiz, “hükûmetlerin en iyisi o hükûmettir ki kendisini en az lüzumlu kılar” hikmetini nazar-ı irfanından dür tutmayacaktır. Bu maksada vusül bir taraftan idrak-ı umuminin tevsi'yle diğer taraftan hayır ve hizmete matuf şahsi teşebbüslerin kuyuddan azade tutulması ile mümkün olacak. Hakikatin vatani yoktur, hakikati söylemenin bir hususi mevsimi yoktur, hakikatin muzırr olmak ihtimali yoktur, hakikatin kâfi derecede tekrar edilmek imkânı yoktur. Hayal ve batıl üzerine üzerine kurulmuş saadet ve şekîmenin istikrarı yoktur. Saadet-i beşer için hakikatten daha sağlam temel yoktur. Biz hakka, kelime-i hakka diğer bütün muhtaç olduğumuz şeyleri görebilmek ve gösterebilmek için her şeyden evvel bunlara muhtacız. İşin bu merkezde olduğunu söylemek, her tarafta söylemek, her tarafta yazmak için “şecaat-i edebiye”ye muhtacız ve illa merhamet nâ-pezir olan kanun-ı tekâmül bizi hakk-ı bekadan iskat etmek labüddür. Fakat biz çalışmaya, çarpışmaya, galebe etmeye tabir-i diğerle yaşamaya karar vermedik mi?

24 Sebtember 1909 Mısır
Doktor Abdullah Cevdet